

BOSHLANG'ICH SINFLARDA "GAP" MAVZUSINI O'RGATISH ORQALI O'QUVCHILARDA MUSTAQIL FIKRLASH QOBILIYATLARINI TARKIB TOPTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida "Gap" mavzusini o'qitish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda sintaktik bilimlarni o'zlashtirish jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishning afzalliklari tahlil qilinadi. Maqolada muammoli ta'lim, interfaol metodlar, kommunikativ yondashuv va reflektiv faoliyat asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar keltirilgan. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda sintaktik tushunchalarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida o'qitish ta'lim samaradorligini oshirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ona tili, gap, sintaksis, mustaqil fikrlash, kompetensiya, kommunikativ yondashuv, interfaol metodlar, tanqidiy fikrlash, ijodiy tafakkur.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и методологические основы развития навыков самостоятельного мышления у учащихся посредством преподавания темы «Речь» на уроках родного языка в начальной школе. В исследовании анализируются преимущества организации процесса освоения синтаксических знаний на основе компетентностного подхода. Представлены методические рекомендации, разработанные на основе проблемно-ориентированного обучения, интерактивных методов, коммуникативного подхода и рефлексивной деятельности. Результаты исследования показывают, что преподавание синтаксических понятий в начальной школе с использованием современных педагогических технологий повышает эффективность обучения.

Ключевые слова: начальное образование, родной язык, речь, синтаксис, самостоятельное мышление, компетентность, коммуникативный подход, интерактивные методы, критическое мышление, творческое мышление.

Annotation. This article discusses the theoretical and methodological foundations of developing independent thinking skills in students through teaching the topic "Speech" in primary school native language classes. The study analyzes the advantages of organizing the process of mastering syntactic knowledge based on a competency-based approach. The article presents methodological recommendations developed on the basis of problem-based learning, interactive methods, a communicative approach and reflective activity. The results of the study show that teaching syntactic concepts in primary education using modern pedagogical technologies increases educational effectiveness.

Keywords: primary education, native language, speech, syntax, independent thinking, competency, communicative approach, interactive methods, critical thinking, creative thinking.

Kirish (introduction)

XXI asr ta'limi insondan tayyor bilimlarni eslab qolishni emas, balki ularni izlash, tahlil qilish, baholash va yangi vaziyatlarda qo'llash kompetensiyalarini talab qilmoqda. Shu bois zamonaviy maktabning asosiy vazifasi o'quvchilarni bilim bilan qurollantirishdan ko'ra, ularda mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirishdan

iboratdir. Bu vazifa, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda bolaning tafakkuri, nutqi va bilish faoliyatining poydevori yaratiladi [1].

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro baholash dasturlari talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirish hamda ta'lim sifatini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar boshlang'ich ta'lim metodikasini ham tubdan takomillashtirishni taqozo etmoqda. Milliy o'quv dasturida ona tili fanining asosiy maqsadi o'quvchilarda nutqiy, lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish bilan bir qatorda mustaqil fikrlashni rivojlantirishdan iborat ekanligi alohida ta'kidlangan [2]. Bu esa sintaktik tushunchalarni o'qitish metodikasiga yangicha yondashishni talab qiladi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida "Gap" mavzusi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Chunki gap inson tafakkurining grammatik jihatdan shakllangan ifodasi bo'lib, har qanday muloqotning asosini tashkil etadi. O'quvchi gap tuzishni o'rganish jarayonida so'zlarni grammatik jihatdan bog'lash, fikrni izchil ifodalash, voqea va hodisalar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash, sabab va oqibatni anglash kabi murakkab intellektual faoliyatni amalga oshiradi. Demak, gap ustida ishlash faqat sintaktik bilimlarni shakllantirish emas, balki tafakkurni rivojlantirish vositasi ham hisoblanadi [3].

Mustaqil fikrlash shaxsning intellektual rivojlanishini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlardan biridir. Psixologik tadqiqotlarda mustaqil fikrlash muammoni anglash, uni tahlil qilish, bir necha yechim variantlarini ishlab chiqish, ularni taqqoslash va eng maqbul qarorni tanlash jarayoni sifatida tavsiflanadi. Boshlang'ich maktab yoshida aynan nutq faoliyati ushbu jarayonning asosiy vositasiga aylanadi. Bola qancha ko'p fikr bildirsa, o'z mulohazalarini grammatik jihatdan to'g'ri bayon etsa, uning tafakkuri ham shuncha faol rivojlanadi deb bejiz aytishmagan.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, "Gap" mavzusini o'qitishning metodik imkoniyatlari nihoyatda kengdir. O'quvchilar gap tuzish, gapni mazmunan boyitish, ortiqcha yoki yetishmayotgan bo'laklarni aniqlash, matn tarkibidagi gaplarning o'zaro bog'liqligini tushuntirish orqali nafaqat sintaktik bilimlarni egallaydilar, balki kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish va baholash kabi tafakkur amallarini ham muntazam bajaradilar. Bu esa ularning tanqidiy va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Xalqaro tadqiqotlar, jumladan PIRLS va OECD tomonidan olib borilgan izlanishlar ham boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning o'qish savodxonligi hamda fikrlash kompetensiyalari o'zaro uzviy bog'liqligini ko'rsatmoqda. Mazkur tadqiqotlarda yuqori natija ko'rsatgan o'quvchilar grammatik bilimlarni bilganlari uchungina emas, balki matnni tahlil qila olganlari, mustaqil xulosa chiqarganlari va o'z fikrini asoslab bera olganlari bilan ajralib turadilar. Bu esa boshlang'ich sinf ona tili darslarida sintaktik mavzularni o'qitishda kommunikativ va kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi aynan shu ehtiyoj bilan belgilanadi. "Gap" mavzusini o'qitishning metodik imkoniyatlarini mustaqil fikrlashni rivojlantirish nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida yangi metodik tavsiyalar ishlab chiqish bugungi ta'lim amaliyoti uchun muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (literature review)

Boshlang'ich ta'lim metodikasini takomillashtirish masalasi pedagogika fanining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ona tili darslarida grammatik tushunchalarni o'qitish orqali o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish masalasi nafaqat metodist olimlar, balki pedagog-psixologlarning ham ilmiy izlanishlarida muhim o'rin egallaydi. So'nggi yillarda ta'lim mazmunining kompetensiyaviy modelga o'tishi natijasida sintaktik bilimlarni faqat nazariy o'zlashtirish emas, balki ularni real nutqiy faoliyatda qo'llash masalasi dolzarb ilmiy muammoga aylandi. Shu sababli "Gap" mavzusini o'qitish metodikasini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqish zarurati yuzaga kelmoqda.

O'zbekistonlik metodist olimi K.Qosimova boshchiligidagi tadqiqotlarda boshlang'ich sinf ona tili darslarining asosiy maqsadi grammatik bilimlarni shakllantirish emas, balki o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish ekani alohida ta'kidlanadi. Olimning fikricha, har qanday grammatik tushuncha faqat amaliy nutq jarayonida qo'llanilgandagina o'quvchi

tafakkurining tarkibiy qismiga aylanadi. Demak, «Gap» mavzusini o'qitishda asosiy e'tibor ta'rifni yod oldirishga emas, balki o'quvchini fikr yuritishga, o'z munosabatini ifodalashga va grammatik vositalardan ongli foydalanishga qaratilishi lozim [1].

Metodist olim M. Yo'ldoshev sintaktik birliklarning matn tarkibidagi vazifasini tahlil qilar ekan, gapni faqat grammatik konstruksiya sifatida emas, balki kommunikativ birlik sifatida baholaydi. Olimning fikricha, har bir gap muallifning maqsadini ifodalaydi, shu bois gapning mazmuni uning grammatik qurilishidan ajralgan holda o'rganilmasligi kerak [3]. Mazkur ilmiy yondashuv boshlang'ich sinflarda «Gap» mavzusini matn bilan integratsiyalashgan holda o'qitish zarurligini ko'rsatadi.

Psixologik tadqiqotlarda ham nutq va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ilmiy jihatdan asoslangan. L. S. Vygotskiy inson tafakkurining rivojlanishini nutq taraqqiyoti bilan chambarchas bog'laydi. Uning nazariyasiga ko'ra, bola yangi tushunchalarni o'zlashtirish jarayonida avval tashqi nutqdan foydalanadi, keyinchalik esa bu jarayon ichki tafakkur shakliga aylanadi [4]. Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarini grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishga o'rgatish ularning fikrlash faoliyatini ham rivojlantiradi.

PIRLS tadqiqotida o'quvchilarning o'qish savodxonligi matnni shunchaki o'qish bilan emas, balki uni tahlil qilish, yashirin mazmunni anglash, muallif pozitsiyasini aniqlash va o'z munosabatini bildirish darajasi orqali baholanadi. Bu jarayonlarning barchasi sintaktik birliklarni to'g'ri tushunish va ulardan ongli foydalanishga tayanadi. Demak, «Gap» mavzusini samarali o'qitish o'quvchilarning xalqaro baholash dasturlaridagi natijalariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

«Gap» mavzusini zamonaviy didaktik yondashuvlar asosida o'qitish quyidagi metodik tamoyillarga tayanishi lozim:

- sintaktik bilimlarni tayyor qoida sifatida emas, kuzatish va tahlil asosida shakllantirish;
- gapni alohida birlik sifatida emas, matn tarkibida o'rganish;
- grammatik mashqlarni muammoli vaziyatlar bilan uyg'unlashtirish;
- har bir mashqda o'quvchini fikrini asoslashga undash;
- baholash jarayonida natija bilan bir qatorda fikrlash jarayonini ham inobatga olish;

Tadqiqot metodologiyasi (research methodology)

Bugungi pedagogik tadqiqotlarda o'quvchi ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida e'tirof etiladi. Shuning uchun grammatik tushunchalarni o'qitishda tayyor bilimlarni berish emas, balki ularni izlanish, kuzatish va tahlil qilish asosida egallashga yo'naltirilgan metodlardan foydalanish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari ularning bilimni amaliy faoliyat orqali samaraliroq o'zlashtirishini ko'rsatadi. Shu sababli tadqiqot davomida sintaktik bilimlarni o'qitishning faol metodlari ustuvor yo'nalish sifatida tanlandi.

Tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqishda quyidagi ilmiy tamoyillarga amal qilinadi:

Ilmiylik, izchillik va tizimlilik, kompetensiyaviy yondashuv, amaliy yo'naltirilganlik, kommunikativlik, o'quvchi faolligini ta'minlash. Mazkur tamoyillar asosida ishlab chiqilgan metodik model «Gap» mavzusini o'qitishning barcha bosqichlarini yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etishga imkon beradi.

Birinchi bosqich – Motivatsion faoliyat

Darsning boshlanishida o'quvchilarni yangi mavzuga qiziqtirish maqsadida muammoli vaziyat yaratiladi.

Masalan, doskaga quyidagi so'zlar yoziladi:

bog'da – bolalar – o'ynayapti

O'qituvchi: *«Mazkur so'zlar orqali fikrni boshqalarga qanday tushunarli yetkazish mumkin?»* degan savolni beradi. O'quvchilar mustaqil ravishda: *«Bolalar bog'da o'ynayapti.»* gapini hosil qiladilar. Mazkur faoliyat davomida o'quvchilar tayyor qoidani emas, balki gapning asosiy belgilarini o'zlari kashf etishni boshlaydilar.

Ikkinchi bosqich – Kuzatish va tahlil

Bu bosqichda o'quvchilar bir nechta gaplarni taqqoslaydilar.

Masalan: Daraxtlar gulladi. Daraxtlar. Gulladi. Bahorda daraxtlar oppoq gulladi.

O'quvchilar quyidagi savollar asosida fikr yuritadilar:

Qaysi biri tugallangan fikrni bildiradi?
 Nima sababdan ayrimlari gap hisoblanmaydi?
 Gapning mazmuni qanday kengaydi?
 Ikkinchi gapni qanday to'ldirish mumkin?
 Mazkur mashqlar tahliliy tafakkurni rivojlantiradi.
 Uchinchi bosqich – Muammoli faoliyat
 Mazkur bosqich tadqiqotning asosiy qismi hisoblanadi.
 O'quvchilarga bir nechta javobga ega bo'lgan topshiriqlar beriladi.

Tadqiqot natijalari va muhokama (results and discussion)

Boshlang'ich ta'limda sintaktik tushunchalarni o'qitish samaradorligi ko'p jihatdan darsning metodik tashkil etilishiga bog'liq. Olib borilgan nazariy tahlillar hamda pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, "Gap" mavzusi o'quvchilarning grammatik bilimlarini shakllantirish bilan bir qatorda ularning mustaqil fikrlash, mantiqiy mushohada yuritish va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ham katta didaktik imkoniyatlarga ega. Biroq ushbu imkoniyatlardan amaliyotda to'liq foydalanilmayotgani kuzatiladi.

An'anaviy darslarda o'quvchilar, odatda, gapning ta'rifini yodlaydi, gap bo'laklarini aniqlaydi hamda namunaga asoslangan mashqlarni bajaradi. Bunday topshiriqlar sintaktik bilimlarni mustahkamlashga xizmat qilsa-da, o'quvchining mustaqil fikr yuritishi, muammoga ijodiy yondashishi va o'z fikrini asoslab bera olishini yetarli darajada rivojlantirmaydi. Psixologlarning ta'kidlashicha, tayyor bilimni qabul qilish tafakkurning reproduktiv darajasini shakllantiradi, izlanish va muammoni hal qilishga asoslangan faoliyat esa produktiv tafakkurning rivojlanishini ta'minlaydi [4].

Shu sababli ishlab chiqilgan metodik model asosida tashkil etilgan darslarda reproduktiv mashqlar ulushi kamaytirilib, muammoli vaziyatlar, ochiq javobli topshiriqlar va ijodiy mashqlar ulushi oshirildi. Bunday yondashuv o'quvchilarni tayyor javobni eslab qolishga emas, balki javobni izlash, tahlil qilish va asoslashga undaydi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, "Gap" mavzusini kompetensiyaviy va kommunikativ yondashuv asosida o'qitish boshlang'ich sinf o'quvchilarining grammatik bilimlarini puxta egallashlari bilan bir qatorda ularning mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, muloqotga kirishish va ijodiy yondashuv kompetensiyalarini ham samarali rivojlantiradi. Mazkur metodik model boshlang'ich ta'lim amaliyotida qo'llanilganda ona tili darslari samaradorligini oshirish, o'quvchilarning o'qish savodxonligini yuksaltirish hamda xalqaro baholash dasturlari talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'limning Milliy o'quv dasturi. – Toshkent, 2021.
3. G'ulomov A. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
4. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001.
5. IEA. PIRLS 2021 International Results in Reading. – Amsterdam: IEA, 2023.
6. Egamberdiyeva N. Boshlang'ich ta'limda kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent: TDPU, 2022.
7. Roziqov O., Eshmuhamedov R. Interfaol metodlar va ta'lim samaradorligi. – Toshkent, 2020.
8. G'ulomova X. Boshlang'ich ta'limda ona tili o'qitishning zamonaviy metodlari. – Toshkent, 2023.
9. Ziyo.net.uz internet sahifasi.